

МІСЦЕ ЖІНКИ В СОЦІУМІ: ПОГЛЯД В ПОВСЯКДЕННУ ІСТОРІЮ

Паращевіна О. С.

Анотація: В репрезентованій статті розглядаються аспекти історії повсякденності та зміни місця жінки в часи військових конфліктів ХХ століття.

Ключові слова: гендерні відносини, історія повсякденності, перша світова війна, волонтерство, соціум, особистість, гендерна рівність.

Соціум складне і багатогранне явище, що вміщує сотні тисяч, навіть, мільйони зв'язків між людьми, групами, організаціями і об'єднаннями в різних сферах діяльності, відношень і взаємодії. Найнижчої ланкою всіх соціальних процесів є особистість з її фізіологічними, психологічними та соціальними характеристиками, включаючи мотиваційні, ціннісні та моральні якості. Протягом всього багатогранного історичного буття нашої цивілізації завжди поставала сфера відносин між чоловіком і жінкою, між суспільними інститутами і жінкою, між сферами виробництва, бізнесу, політикою і місцем та роллю жінки в суспільстві. На різних відрізках історичного простору місце жінки було не однозначним і багато в чому залежало від її походження, матеріального забезпечення, зовнішності, розумових та особистих і вольових якостей. В репрезентованій статті ми будемо намагатись стисло дослідити роль та місце жінки з огляду історії повсякденності, її почуття, думки, бажання, сферу діяльності, перемоги та поразки. Окремо зупинимось на процесах зародження волонтерського руху та участі жінок у військових подіях. Місце та роль жінки в повсякденному житті не декларуються державними та юридичними актами, проте найбільш правдиво відображає гендерні відносини в суспільстві.

Чи не найперше питання гендерної рівності гостро постало у зв'язку з розвитком капіталізму та залученням жінки до участі у виробництві в кінці ХІХ - на початку ХХ століть. Нові умови існування робітничих сімей змуси-

ло жінок - матерів нарівні з чоловіками йти заробляти засоби до існування. Умови та обсяги їхньої праці мало чим відрізнялись від чоловічої, проте оплата була значно заниженою. Крім того, значний перелік галузей виробництва, освіти, науки та культури взагалі був заборонений для жінок. В Більшості країн Європи жінки не мали права приймати участь у виборах органів влади. Такий стан речей зумовив світовий феміністичний рух та актуалізував питання гендеру сьогодні. Тож не станемо заперечувати, що актуальність сьогоднішніх гендерних досліджень мають витоки з часів перших наукових досліджень місця жінки в суспільстві.

Питання історії повсякденності сьогодні чи не найпопулярніше і актуальніше в дослідженнях багатьох не тільки українських, але й зарубіжних істориків. Започаткування досліджень даного напрямку почалось в Європі – в Німеччині, Франції, Англії на початку XIX ст.

Німецький історик-соціолог Норберт Еліас в роботах «Про поняття повсякденності», «Про процес цивілізації» акцентує увагу на тому, що людина в суспільстві трансформується під впливом історичних подій, всмоктує в себе норми, традиції, мислення своєї епохи. А для того, щоб більш яскраво і детально зрозуміти зміст певної історичної картини, треба знати оцінки і характеристики, які їй дають прості люди. Вперше Еліас намагався дати визначення «історії повсякденності», протиставляючи її не повсякденності. Його послідовники Едмунд Гурссель, та Альфред Шюц називали повсякденність «людською бувальщиною, життєвим світом, світом людської безпосередності». Величезний вклад у вивчення історії повсякденності внесли представники школи «Анналів» Марк Блок, Люсьєн. Вони звернулись до дослідження історії мас - життя простої людини-працівника в протидію історії зірок, керівників, монархів і лідерів. Школа "Анналів" детально вивчали взаємозв'язок між образом життя людини та її ментальністю. Їхню роботу продовжили в 2-й пол. XX ст. історики Польщі, Угорщини, Австрії, тощо. Такими були Фернанд Бродель у Франції, Х. Медин – у ФРН, Ш. Фіцпатрик – у США, А. Гуревич – в Росії, тощо [14].

В 1990-х рр. історія повсякденності як вимір наукового дослідження стала предметом пізнання в країнах пострадянського простору. В Україні сформувалась власна школа досліджень історії повсякденності, проводяться конференції, захищаються дисертації: С.В.Кульчицький, О.П.Реєнт [11], В.В.Іваненко, О.А.Удод [13], О. А.Коляструк [5], О.С.Паращевіна, В.А.Філінюк, І.В.Іщенко і т.д. Проте, ми не будемо детально зупинятись на характеристиці всієї історіографії історії повсякденності, бо не маємо такої мети, досить того, що ми означили які ж питання відносяться до предмету її дослідження. Наша задача – ви окреслити із загальних характеристик повсякденності аспект жіночої історії, гендерні відносини.

Сучасні дослідження жіночої історії перейшли кордони однієї окремо взятої країни, це одна із популярних тем істориків Європи, України, Росії.

В українській історичній літературі з'являються наукові праці, присвячені жінкам - Кривоший О. П. «Традиції та повсякденне життя жінок України ХУІ-ХУІІ ст.» [6], Коляструк О.А. «Повсякденне життя інтелігенції УСРР в 1920-ті роки як об'єкт історичного дослідження» [5]. Спеціалістами в галузі жіночої повсякденності в Росії є доктори історичних наук, професор Л.Н. Пушкарева [9, 10], професор Н.Лебіна [7].

Надзвичайно популярною стало дослідження французької вченої, почесної професорки новітньої історії Авіньйонського університету і наукової співробітниці Інституту гендерних досліджень Женевського університету Франсуази Табо «Жінки Європи в першій світовій війні (1914-1918 рр.)». З березня 2015 р. у Центрі візуальної культури НаУКМА (м. Київ) з нагоди Міжнародного жіночого дня та на відзначення 100-річчя початку Першої світової війни вона провела дві лекції за результатами своїх досліджень [3]. Авторка наголосила, що за часи війни досить значна кількість жінок були вимушені освоїти ряд «чоловічих професій». Величезні людські втрати на фронтах вимагали подальшої мобілізації чоловіків. Усе це призвело до потреби ширшого залучення жінок до роботи у промисловості, що негайно знайшло своє відображення на воєнних плакатах того часу. Процес трудової мобіліза-

ції жіноцтва різних країн має свої особливості: у Франції він був суголосний бажанню багатьох жінок мати оплачувану роботу, у Німеччини уряд централізовано координував цей процес, тоді як у Великобританії довелося домовлятися з профспілками, що прагнули забезпечити інтереси чоловіків, і наполягали, аби прийом жінок на роботу був тимчасовим. Війна дуже швидко перетворилася на смертоносну, відчувалася гостра нестача військової медичної служби. На воєнних плакатах того часу з'являється новий жіночий образ медсестри – “білого Ангела” – яка турбується про поранених. Нове заняття для жінок – сестри милосердя – можна назвати першим прообразом волонтерства на фронтах Першої світової війни [3].

У той час у діючих арміях європейських країн жінок не було. Окрім російського жіночого батальйону під командуванням Марії Бочкарьової та британського допоміжного армійського корпусу, уряди інших держав не допустили жінок до військової служби з огляду на панівні суспільні стереотипи та упередження.

З початком війни призупинив свою діяльність і міжнародний феміністський рух: на цей час пріоритетом активісток стали не стільки жіночі права, скільки патріотичний обов'язок. Феміністки підкреслювали важливу роль жінок у часи війни, які на ділі засвідчили здатність до праці у різних сферах. Феміністки спрямували свої зусилля на захист найбільш знедолених жінок. Пацифістська течія жіночого руху була у меншості, хоча на загальні феміністки прагнули миру для своїх країн. У 1915 р. феміністки зібралися у Берні під егідою Клари Цеткін, яку, за озвучених там заклик до негайного миру, було ув'язнено. Інший жіночий конгрес у Гаазі, у квітні 1915 р. зібрав близько 900 учасниць. Окрім заклику до миру та надання жінкам рівних прав, його наслідком стало створення Міжнародної ліги жінок за мир і свободу. З 1917 р. суфражистки повернулися до вимоги надання жінкам виборчих прав. На час війни практично у всіх країнах були заборонені будь-які акції громадянської непокорі, страйки і демонстрації, однак жінки регулярно порушували цю заборону, протестуючи проти нестачі харчів, низьких зарплат, інфляції [3].

Ще одним із важливих моментів дослідження гендерних проблем, звичайно є інститут материнства. З плинністю часу XX століття роль матері у формуванні молодого покоління визначалась по-різному: від няньки-годувальниці до ділової бізнес леді. Проте ніколи і ні в якому разі з неї не знімалася відповідальність за долю її дитини. За дослідженнями російського професора, доктора історичних наук Н. Лебіної руйнація патріархальної сім'ї на початку XX століття було однією з причин безпритульності дітей в усьому світі, а приниження жіночої праці в капіталістичному виробництві породило явище дитячої бездоглядності [7, с. 125].

В XX ст. в усьому світі посилилась увага до ролі жінки в суспільстві. В книзі М.Мід «Стать і темперамент», виданої в 1935 році в США, говорилося саме про жіночу і чоловічу роль в суспільстві. Спочатку авторка, як і більшість людей того часу вважала, що роль чоловіка полягає в тому, щоб працювати, отримувати платню та годувати сім'ю, забезпечивши останній більш широкий зв'язок з соціумом; жінка, відповідно має опікуватись сім'єю, «яка і є основною сферою її діяльності». Цей розподіл ролей, зазначала Мід, виник в наслідок природних розбіжностей між чоловіком та жінкою. Сексуальні ролі в нашому суспільстві виникли скоріше на основі культурних і соціальних розбіжностей, а не з «природного стану речей» або «природної течії» [12, с. 110]. Актуальними стають праці М. Боксера «Соціалістичні жінки: європейський соціалістичний фемінізм у XIX-на початку XX ст.» (1978 р.) та «Історія жіночого виборчого права» (1981р.), де розглядався досвід боротьби жінок за виборчі права та їхня загальна політична культура.

Серед актуальних проблем гендерної історії – зображення жіночої пам'яті, оскільки в державних архівах її виділено досить мало місця. Дослідження приватного листування жінок, їхні мемуари та записи в особистих щоденниках є сьогодні важливим джерелом гендерних історичних досліджень.

Перемога радянської влади в 1918 р. поставила питання про рівність статей: залучення жінок до політичної, громадської та державної діяльності

нарівні з чоловіками, рівноцінна оцінка праці, тощо. Проте деякі прояви «рівності» проходили з перебільшенням: «комунація жінок», статева розбещеність, порушення патріархального інституту сім'ї, теорія «Склянка води», нанесли значний удар по престижу гендерних питань.

Питання захисту дитинства і поєднання радянської жінкою ролей матері, виробничника, суспільного діяча вимагало від молодшої радянської держави приймати задекларованих нею «демократичних рішень по захисту дитинства і материнства».

В 1920 –1930-х рр. на різних державних і партійних рівнях йшло активне обговорення процесу формування організаційно-правової бази охорони дитинства. Були створені наркомати Охорони здоров'я, Народної освіти, в структуру яких увійшли відділи «ОХМАТДЕТ», «СОЦВИХ», що опікувались материнством та дитинством.

В цей же час до вивчення проблеми залучались спеціалісти дореволюційної Росії – професори М.Гернет [2, с. 28, 29] , П.Люблінський [8, с. 54], А.Залкінд [4, с. 9-40], Л.Василевський [1, с. 19 - 25] і т.д., які намагались ґрунтовно дослідити місце жінки і дитини в радянському суспільстві та шляхи їхньої соціалізації, але вже з класових позицій.

Наголос робився на виховання дитини через трудові традиції пролетаріату та втягнення в процес побудови соціалізму не через сім'ю, а через систему соціальних закладів народної освіти, де б держава виховувала дітей, вилучивши їх у батьків: колонії, дитячі будинки, тощо. Проте утопічність таких напрямків соціалізації радянської дитини були спростовані сучасними дослідженнями повсякденного життя радянського міста 20-х-30-х рр. XX ст. професор Н.Лебіною, яка вказала навпаки на розкладницький характер пролетарського середовища та процвітання таких соціальних аномалій як пияцтво, наркоманія, проституція і злочинність [7, с. 23-25]. Тому, звичайно, ставка діячів держави та освіти 1920-х рр. на формування радянської дитини через вплив нових соціалістичних пролетарських традицій була утопією, бо більша частина пролетарських кіл була далека від ідеалів побудови соціалізму.

Теоретики комунізму проголошували нове положення і роль радянської жінки в суспільстві. Проте подібні новації в більшості були на папері, бо не було нічого створено в реальному житті. Більшість агітаційних закликів стосувалось молоді з метою відволікання їх від церкви та залучення до комсомолу. В реальному ж житті жінки переживали скрутні часи адаптації перехідного періоду – виконання чоловічих ролей на підприємстві і за інерцією, за звичаєм – всю жіночу роботу вдома.

Молодь легше і швидше вживалась в нові ролі, приймала участь у побудові нового життя, на нових традиціях і цінностях. Проте розруха після Першої світової війни і революції, руйнація економіки призвела і до значних психоісторичних і соціальних катаклізмів. Психологічний стрес, який пережили жінки, чоловіки і головне – діти породив зміну патріархальних уявлень про гендерні ролі. Чоловіки і жінки втратили впевненість у можливості реалізації архаїчних стереотипів: чоловік годує сім'ю, а жінка опікується нею, діти – перестали довіряти батькам і надіятись на їхню опіку. Обсяги дитячої безпритульності, бездоглядності та злочинності, як дітей так і дорослих, набули грандіозних розмахів.

НЕПманіські часи лібералізували економіку, розшарували населення та змінили гендер: жінки поряд з чоловіками активно залучались до навчання, участі в політичному житті через комсомол, профспілку і партійні та інші громадські організації. Молоді дівчата ставали активними учасницями різних зібрань, мітингів, художньої самодіяльності, тощо.

Новий спалах паритету гендерних ролей постав у роки Другої світової та Великої Вітчизняної війн. В повсякденні цих років з'являється жіноча пісня, що розкриває суть життя жінок того часу: «Я - корова, я і бик, я і баба, і мужик». Крім виконання чоловічих ролей в тилу, жінки активізувались на фронтах. Відомі жіночі батальйони льотчиць, десантниць, жінки-розвідниці, радистки, партизанки, танкісти, снайпери і т.д. Жінка стає не тільки коханою і дружиною чоловіка, але й бойовою подругою і на рівні з ним виконує «чоловічу роботу». Відомо, що Центральна жіноча снайперська школа (СРСР)

підготувала понад тисячу фахівців, на спеціальних курсах пройшли підготовку ще 2,5 тисячі жінок-снайперів. Однією з найвідоміших була Герой Радянського Союзу Людмила Павлюченко, яка знищила 309 гітлерівців, у тому числі 36 ворожих снайперів. Але треба відзначити, що після війни жінкам, які воювали важче було адаптуватись до мирного життя, вони не могли створити сім'ї та виховувати дітей. Проте серйозно «жіночим питанням» ніхто не займався, жінки залишались один на один зі власним життям і проблемами.

Грунтовні праці з гендерного питання виникли лише наприкінці 1960-х рр. Спалах активності досліджень був спровокований «сексуальною революцією» та активізацією феміністичного руху на Заході. Ці події завершили тривалий процес становлення історичної дисципліни, яку назвали «історією жінок». Новий імпульс отримало прагнення зрозуміти життя жінок минулого. На зламі 60-70-х рр. багато молодих дослідників з країн Західної Європи та Північної Америки вважали, що через дослідження минулого можна аналізувати сучасний стан жінки. У цей період «жіноча історія» була ще тісно пов'язана з історією сім'ї, але збагатила її і виявила нові проблеми: теорія патріархату та «жіночої сфери» [15, с.34].

Зокрема, прихильники першої розглядали чоловіка і жінку як дві протилежні суспільні групи з власними інтересами і сферами впливу, а головне – з певним історичним досвідом. Сферу економіки і політики вони віддавали чоловікам, які протягом багатьох століть займались саме цим, а жінок взагалі викреслювали з історії. Так, Е. Дуглас говорив: «жінки надавали перевагу здійсненню змін у суспільстві, не керуючи цим суспільством» [15, с.35].

Прихильники теорії «жіночої сфери» ґрунтувались на двоїстості ролі чоловіка і жінки в історії і на відміну від теорії патріархату не була така категорично войовничою щодо чоловіків.

Отже, сьогодні дуже широке коло історичних досліджень з гендерних відносин не тільки в Україні, й у всьому світі. Вивчення та аналіз наукових розвідок вчених різних спрямувань: істориків, соціологів, психологів, демо-

графів та педагогів збагачує пізнання та розуміння гендерного питання в сьогоденному суспільному розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Василевский Л.М. Детская "преступность" и детский суд. - Тверь: Октябрь, 1923. - 191с.
2. Гернет М. Детская социальная инспекция / Детская беспризорность. Сборник.-М.: Красная новь, 1923.-С.28, 29;
3. Жінки Європи в першій світовій війні (1914-1918 рр.). Конспект лекцій Франсуази Табо. - Електронний
сурс: <http://uamoderna.com/event/thebaud-lecture-women-wwi-overview>
4. Залкинд А.Б. Выбитые из социальной колеи дети (Доклад на II Всероссийском съезде по правовой охране несовершеннолетних) // Шлях освіти. - 1925. - №7-8. - С. 9-40.
5. Колястрок О.А. Повсякденне життя інтелігенції УСРР в 1920-ті роки як об'єкт історичного дослідження. - Харків: Раритети України, 2010. – 386с.
6. Кривоший О. П. Традиції та повсякденне життя жінок України XVI-XVII ст. - Х. : Вид. група «Основа», 2011. - 96 с.
7. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: нормы и аномалии 1920/1930 гг.– СПб.: 1999.–320 с.
8. Люблинский П. Борьба с преступностью несовершеннолетних. - Пгд., 1923. - С. – 54.
9. Пушкарева Л. Н. Женщины Древней Руси.- М., 1989.- С. 123.,
- 10.Пушкарева Н. Л. Женщина в русской семье (X – XX века) // Русские. - М., 1999. – С. - 456 .
- 11.Реснт О.П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу //Український історичний журнал.–1999.-№3.-С. 7.
- 12.Тишков В.А. История и историки США. – М., 1985. - С. 110.
- 13.Удод О.А. Історія: осягнення духовності.-К.: Генеза, 2001.-С. 9-49

- 14.Февр Л. Бои за историю / Л. Февр. – М., 1991. УДК 394 (
- 15.Шевченко Н.В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні // Український історичний журнал, 2001. - №2. – С. 34-48.